

18- Bilinmeyen bir mizahî/aykırı sözlük: Abdi Kevenoğlu'nun *Sözcüklerin Aynası* (1990) adlı sözlüğü

Ahmet ISPARTA¹

APA: Isparta, A. (2021). Bilinmeyen bir mizahî/aykırı sözlük: Abdi Kevenoğlu'nun *Sözcüklerin Aynası* (1990) adlı sözlüğü. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (25), 297-307. DOI: 10.29000/rumelide.1014635.

Öz

Bir dilin içinden belirli kelimelerin seçilip şahsî düşünceler çerçevesinde eleştirel, mizahî ve ironik bir dille yeniden tarif edildiği sözlüklere “mizahî sözlük” veya “aykırı sözlük” denmektedir. Bu türün Türkçe ile yazılmış, bugün için bilinen ilk örnekleri şunlardır: Yazarı meçhul olan *Lugat-i Mizâh* (tahminen 1700'lerin sonu veya 1800'lerin başı), Teodor Kasap (1835-1897)'in çıkardığı *Hayal* gazetesinde tefrika olarak yayımlanan *Kâmûs-ı Muhtasar* (1877), Direktör Mehmed Âli Bey (1846-1899)'in kaleme aldığı ve türün en bilinen örneği olan *Lehçetü'l-Hakâyık* (*Tarîk* gazetesinde tefrika olarak 1884, kitap olarak ilk baskı 1897, 3. baskı 1910) ve *Hayâl-i Cedîd* gazetesinde tahminen Ebüssüreyya Sami Bey (1868-?)'in kaleme aldığı yine tefrika hâlinde basılan *Lugat-i Cedîde* (1910). Dil ve edebiyat tarihimiz için önemli olan bu örneklerin hemen hepsi sınırlı sayıda kelimeyi içermektedir. Bu makalede Abdi Kevenoğlu'nun 1990 yılında kendi imkânları ile yayımladığı *Sözcüklerin Aynası* adlı daha önce bilinmeyen ve yaklaşık 3000 kelime ile önceki örneklerden çok daha fazla kelime içeren mizahî/aykırı sözlüğü tanıtılacaktır. Almanya'nın Bonn Konsolosluğunda 1960-1980 yılları arasında yirmi yıl kadar mütercim olarak görev yapan Abdi Kevenoğlu'nun, *Sözcüklerin Aynası* adlı sözlükte kullandığı dil ile, anılarından hareketle yazdığı *Alamanya Alamanya* (İzmir 1990) adlı eserindeki hikâyelerin dili birlikte değerlendirildiğinde, insanları ve toplumu dikkatle gözleyen ve bu gözlemlerini incelikle kaleme alan bir yazar olduğu görülecektir. Elinizdeki bu makalede *Sözcüklerin Aynası* sözlüğünde yer alan tarifler dil ve içerik bakımlarından ayrı ayrı incelenmiştir. İlk olarak tariflerdeki söz sanatları ve mizahî oluşturan dil oyunları ele alınmış, ikinci olarak yazarın insan ve topluma ilişkin gözlemleri içerik ve söylem düzeyinde incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: sözlük, aykırı sözlük, mizahî sözlük, Abdi Kevenoğlu, *Sözcüklerin Aynası*

An unknown humorous dictionary/anti-dictionary: Abdi Kevenoğlu's dictionary named *The Mirror of Words* (1990)

Abstract

Dictionaries that select certain words from a language and redefine them in a critical, humorous and ironic way within the framework of personal thoughts are called a “humorous dictionary” or an “anti-dictionary”. The first known examples of this genre, written in Turkish, are as follows: *Lugat-i Mizâh* (presumably late 1700s or early 1800s), whose author is unknown, *Kâmûs-ı Muhtasar* (1877), which was published by Teodor Kasap as a serial in the *Hayal* newspaper (1835-1897), *Lehçetü'l-Hakâyık*, written by Mehmed Âli Bey -also known as Director- (1846-1899) is the best-known example of this genre (1884 as a serial in the newspaper *Tarîk*, first edition 1897 as a book, 3rd edition 1910), and

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Dilbilimi Bölümü (İstanbul, Türkiye), ahmet.isparta@istanbul.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2761-7943 [Araştırma makalesi, Makale kayıt tarihi: 09.10.2021-kabul tarihi: 20.12.2021; DOI: 10.29000/rumelide.1014635]

Lugat-i Cedide (1910), which was probably written as a serial by Ebüssüreyya Sami Bey (1868-?) in the *Hayâl-i Cedid* newspaper. Almost all of these examples, which are important for our language and literature history, contain a limited number of words. In this article, a humorous dictionary/anti-dictionary, called *The Mirror of Words* will be introduced. It was published by Abdi Kevenoglu in 1990 with his own means and it was not known until today. With about 3000 words, it contains many more words than previous examples. This dictionary, written by Abdi Kevenoglu, who worked as a translator at the Bonn Consulate of Germany for twenty years between 1960 and 1980, should be evaluated together with the stories he wrote based on his memoirs (*Alamanya Alamanya*, İzmir 1990), therefore, it will be understood that he is a writer who carefully observes the language, people and society and writes meticulously. In the article, the definitions in *The Mirror of Words* dictionary will be examined separately in terms of language and content. At this point, firstly, the rhetoric and humor in the descriptions will be discussed, such as metaphors, hyperbolism etc. Secondly, the author's observations on people and society will be examined in accordance with the content and discourse.

Keywords: dictionary, humorous dictionary, anti-dictionary, Abdi Kevenoglu, *The Mirror of Words*

0 Giriş

“Mizahî/aykırı sözlük”lerin ikisi biçim, ikisi içerikle ilişkili dört ayrıcı özelliği bulunmaktadır. Bu metinler ele aldıkları malzemeyi alfabetik sırayla dizdikleri için *sözlükle*; yazarının şahsi düşüncelerini kısa tarif cümleleri hâlinde dile getirdikleri için *aforizma*, *mısra-ı berceste* gibi anlatım biçimleriyle; eleştirdikleri hususları gülümsetici bir nükteyle dile getirdiklerinden *mizahla*; ele aldıkları nesnenin düşünülmemiş ve alışılmamış bir yanını gösterdikleri için de *şiir* ve *bilmecelerle* temas etmektedirler. Bu özellikleriyle sözlüğe benzerler, ama sözlük değildirler; aforizmaya benzerler, ama aforizma değildirler.

Türkçe yazılmış dilbilim, sözlükbilim yahut edebiyat sözlüklerinde, “mizahî sözlük” ve “aykırı sözlük” tamlamalarına, içeriği ve sınırları belli bir sözlük türünü ifade eden bir terim olarak rastlanmaz. Bununla birlikte, örneği olduğu düşünülen eserlerin değerlendirildiği çalışmalarda sıklıkla kullanıldıklarından alan edebiyatına yerleşerek terim hâlini almışlardır. Bilhassa, bu tür eserlerin en meşhur örneği olan Direktör Âli Bey (1846-1899)’in kaleme aldığı *Lehçetü’l-hakâyık* (kitap olarak ilk bs. 1897) üzerine yapılan değerlendirmelerde “sözlük” kelimesi, sahip olduğu alfabetik sıradüzeni sebebiyle, eserin sınıflandırılmasında ilk ve en önemli kriter olarak ele alınmış gibidir.

Ne var ki, bu metinlerle genel sözlükler arasındaki neredeyse tek ortak yön, ellerindeki malzemeyi her ikisinin de alfabetik sıradüzeni içinde sunmalarındır. Bunun haricinde, genel sözlükler ile bu metinler arasında, özellikle maddebaşlarını seçmeden işlemeye ve sunmaya kadar pek çok başlıkta ayrışma söz konusudur. Ayrışma noktaları şöyle sıralanabilir:

- Genel sözlükler dilin (güncel yahut tarihî) belli bir dönemine ait bütün kelimeleri kuşatmayı amaçlarken, mizahî/aykırı sözlükler, yazarının belirli bir görüşe dayalı olarak “seçtiği”, sınırlı sayıda kelimeye odaklanır. Seçilenler “Sahibinin Kelimeleri”dir, çünkü onlara anlamlarını bu sefer ve bir kereliğe mahsus, yazar vaz’ edecektir. Seçilen kelimeler, bize, yazarın hangi fikirlerle, nesnelere, olgularla, fiillerle ilişki kurduğunu göstermektedir.

- Genel sözlükler kelimenin kullanıldığı bütün bağlamları dikkate alır ve ifade ettiği bütün anlamları sıralarken mizahî/aykırı sözlükler çoğunlukla kelimenin sadece yaygın biçimde kullanılan “esas” anlamını ele alır, onu “bozar”, dolayısıyla tek bir anlama yoğunlaşır.
- Yine, genel sözlükler, kelimenin kökeninden telaffuzuna, dahil olduğu kelime sınıfından alabileceği eklere kadar farklı konularda bilgi içerirken mizahî/aykırı sözlükler, kelimenin yalnızca tarifile ilgilenir.
- Genel sözlüklerle temasa geçenler birer “başvuran”, mizahî/aykırı sözlüklerle temasa geçenler ise birer “okur”dur. Genel sözlüğe ihtiyaç duyulduğunda başvurulduğundan yüz binlerce kelime içeren bu sözlükler baştan sona okunmaz. Mizahî/aykırı sözlükler ise yazarının “sözlük tarifi” biçiminde serdettiği düşüncelerle temasa geçmek için baştan sona “okunur”.

Tam da bu noktada, mizahî/aykırı sözlüklerin yapmaya çalıştıkları şeyi yapma biçimlerinde alışılmış ve tekrarlanageldiği biçimiyle “alfabetik sıralama”ya değil de, bu işi son derece “kısa (hatta kısacık!) ifadelerle” yapmalarına odaklanmanın, benzer işi gören başka türlerle daha rahat bağ kurabilmemizi sağlayacağını dile getirmek istiyoruz.

“Akvaryum: Sulu hapisane” (Kevenoğlu, 1990a: 5) örneğinde olduğu gibi bazen birkaç kelimelik bir tamlama kısalığına kadar inen bu tariflerin bir tür “minyatür metin” oldukları rahatlıkla söylenebilir. Bu kısa ve yoğun/kompakt anlatım, birer tür olarak *aforizmaları*, *msra-ı bercesterleri* ve *bilmeceleri* anımsatmaktadır.

Bu kısa tarif cümleleri yazarının düşüncelerini ifade ettikleri için *aforizmaya*, hatta belki bir cümlelik bir *denemeye*, çeşitli söz sanatlarını kullanarak kelimeyi bambaşka anlamlara bağlama işçiliği gösterdikleri için *şiire* ve *bilmeceye* benzemekte, adeta bu türlerin kesiştiği dar bir arayüzü kullanmakta ve nihayet alfabetik dizildikleri için “sözlük” diye görünmektedir.

Bir örnek olması için “kalem” üzerine, bu anlatım türleriyle kaleme alınmış metinlerden şu örnekler verilebilir:

Aforizma	Kalem, aklın dilidir. (Horatius)
Bilmece	<i>Elinde iken yürür / Bırakınca durur.</i> <i>Yemeden söyler / İçmeden söylemez</i> (Kalem) (Çelebioğlu ve Öksüz, 1979: 215)
Şiir (mısra)	<i>Alınmış akça ile bir kulundur makbûl / Başını eğer keseler eylemez firâr kalem</i> [=Kalem, parayla alınmış, başını keseler bile kaçmayacak makbul bir köledir] (Fuzûlî, K.XXXIII/35)
Mizahî/aykırı sözlük	kalem: Sevgilisi [olan] kâğıda derdini döken delikanlı. (Kevenoğlu, 1990a: 77)

“Mizahî/aykırı sözlük” adlandırmasının öbür parçası olan “mizahîlik” ve “aykırılık” kavramları, seçilen maddebaşlarının hangi üslup ve yaklaşımla işlendiğine işaret etmektedir.

Bu sözlükler, eleştirinin kolay olmadığı, fakat rahatsızlık veren meselelerin de biriktiği zaman ve mekânlarda yazılmışlardır. Tariflerin çoğuna bir karamsarlık nüfuz etmiştir. Biriken meseleler ifade edilmek için kendilerine bir “anlatım biçimi” ararlar. Bu biçim bazen alegorileştirme yoluyla bir *fabl*,

bazen güldürücü bir *fkra* olur. Tenkit edilecek meseleler a'dan z'ye sıralanıp haklarındaki kanaatler özlü, nükteli ve zaman zaman gülümsetici bir üslupla dile getirildiğindeyse “mizahî sözlük” biçimini alır, o surette görünür.

adliye: Dağ gibi dava dosyalarının bön bön baktığı, hâkimlerin yorgunu düşüp bıktığı, mübaşirlerin sıtma görmemiş sesleri ile ortalığı yıktığı, avukatların kandırmaca sırttığı, boşanmağa gelen kadınların kırım kırım kırttığı çıkmaz sokak. (Kevenoğlu, 1990a: 3)

emekli: Az para ile ölüme terkedilmiş kimse. (Kevenoğlu, 1990a: 44)

ıslahevi: Böyle çocukça suç mu olur diye çocukların kapatıldığı, ilerde diş dokunur bir suç işlemelerini kolaylaştıran eğitim yeri. (Kevenoğlu, 1990a: 68)

Sözlüklerdeki tariflerin bir diğer özelliği de ele alınan kavramın yahut nesnenin daha önce dikkat edilmemiş bir ayrıntısına takılıp, onu öne çıkararak bir yaklaşım içinde olmasıdır. Bu tarifleri okuyan kişiler tıpkı bir şiir okuru gibi, varlığın yeni bir sunuluşuyla muhatap olurlar. Bu özellik, bu sözlüklerin “aykırı sözlük” olarak adlandırılmalarının gerekçesini oluşturur.

akide: Şekeri olan inanç. (Kevenoğlu, 1990a: 4)

akvaryum: Sulu hapishane. (Kevenoğlu, 1990a: 5)

amiral: Denize düşmüş general. (Kevenoğlu, 1990a: 6)

fildişi: Dişlerin fili. (Kevenoğlu, 1990a: 50)

1 *Sözcüklerin Aynası* (1990)'na kadar Türkçe mizahî/aykırı sözlükler

Alan edebiyatında bu türün alem olmuş ve üzerine en fazla çalışma yapılmış örneği her ne kadar *Lehçetü'l-hakâyık* ise de, son yıllarda yapılan çalışmalarla daha eski metinler de gün yüzüne çıkarılmıştır. İlim âlemine Prof. Dr. Günay Kut'un duyurduğu (2005), Prof. Dr. Fatma Sabiha Kutlar'ın yayınladığı (2009) yazarı meçhul olan *Lugat-i Mizâh* bunların ilkidir. Eser tahminen 1700'lerin sonu veya 1800'lerin başında kaleme alınmıştır. Seçilen kelimelerin alfabetik değil tematik düzende ele alındığı bu sözlükte az sayıda kelime bulunmaktadır.

Bunun ardından gelen mizahî/aykırı sözlük Teodor Kasap (1835-1897)'in çıkardığı *Hayâl* gazetesinde tefrika olarak yayımlanan *Kâmûs-ı Muhtasar* (1877)'dir.² Küçük kelime listeleri hâlindeki bu deneme, kendinden sonra yazılacak *Lehçetü'l-hakâyık*'ın ilham kaynağı ve öncülü olması bakımından önemlidir (Tuncer, 2021: 286-299).

Direktör Mehmed Âli Bey (1846-1899)'in kaleme aldığı ve türün en bilinen örneği olan *Lehçetü'l-Hakâyık* önce 1884 yılında *Tarîk* gazetesinde tefrika olarak yayımlanmış, ardından kitap olarak ilk baskısı 1897'de, 3. baskısı da 1910 yılında yapılmıştır.³

Bunun ardından *Hayâl-i Cedîd* gazetesinde tahminen Ebüssüreyya Sami Bey (1868-?)'in kaleme aldığı yine tefrika hâlinde basılan *Lugat-i Cedîde* (1910) yer almaktadır.⁴

² *Kâmûs-ı Muhtasar*'ın *Hayâl Gazetesi*'nde tefrika olarak yayımlanan sayıları şunlardır: 1293 Mart 14 (=1877 Mart 26)], 333. s.; 1293 Nisan 16 (=1877 Nisan 28)], 341. s.; 1293 Nisan 30 (=1877 Mayıs 12)], 347. s.

³ Eser hakkında iki kitap ve bir yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Srasıyla: 1- Âli Bey (1962). *Lehçetü'l-hakâyık – Seyyâreler* (Külliyyat II). (Haz. N. Hacıeminoğlu). Ankara: Dün-Bugün Yayınları. 2- Âli Bey (1974). *Lehçetü'l-hakâyık “Hakikatlerin Dili”* (Haz. Ş. Kutlu). İstanbul: Tercüman Gazetesi. 3- Yıldırım, T. (2006). *Lehçetü'l-Hakâyık'ta Mizah Söylemi*. Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

⁴ Bu eserleri ayrı bir yayının konusu etmeyi düşündüğümüzden, şimdilik bu kadar bilgi vermekle iktifa ediyoruz.

2 Gurbetçi ve çevirmen: Abdi Kevenoğlu

Abdi Kevenoğlu'nun "Sözcüklerin Aynası" isimli eseri, bu zincirin bugüne dek bilinmeyen bir halkasıdır. İnternet üzerinden satış yapan bir sahaf sitesinde tesadüf ettiğimiz sözlüğün ikinci bir nüshasına bile rastlayamadık.⁵ Eserin satışa sunulmamış, dolaşıma ve kayıtlara girmemiş olması yazarın da bilinmezlikler ardında kalmasına sebep olmuştur. Tıpkı eseri gibi Abdi Kevenoğlu hakkında da herhangi bir kaynaktan, herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple "Sözcüklerin Aynası" kitabını satın aldığımız İzmir'deki sahaf sitesinden Kevenoğlu'nun, yine ikinci bir nüshasına rastlayamadığımız, "Alamanya Alamanya" isimli hikâye kitabını, yazarı hakkında ufak da olsa bilgi verebileceği düşüncesiyle satın aldık. Her iki kitap da yazarı tarafından Muğla'da, 27 Şubat 1990 tarihinde "Sayın Cevdet Öztürk'e yadigârım olsun." ithafıyla imzalanmış, kitapların "Ön söz"lerinin altına, yazarın kendi el yazısıyla "İzmir, Şubat 1990" bilgisi eklenmiştir.

Abdi Kevenoğlu, "Alamanya Alamanya"nın "Ön söz"ünde, eseri şu satırlarla takdim etmektedir:

"Bu anılar siz öyküseven okurların huzurlarınıza çıkarmak için biraz çekidüzen verdiğim gerçeklerdir. 1960'lı yılların başından 70'li yılların sonuna kadar Alamanya'da kendim bu olaylara tanık oldum, bu olayları gördüm, yaşadım. Bu öykülerden bazıları şimdi batır *Papağan* adlı gülmece dergisinde çıkmıştı. Benim öykülerimin yüzünden değil, batacağı varmış, battı *Papağan* dergisi. Evet, bu Alamanya olaylarını takdim bizden, takdir sevgili, sevimli okurlardan!" (Kevenoğlu, 1990b: II).⁶

Kevenoğlu, eserin "Aşk Yuvası" adlı ilk hikâyesinde, Almanya'da bulunma sebebini şöyle açıklıyor:

"Ben de Bonn büyükelçiliğimizde, altmışlı yılların başlarında, Öğrenci Müfettişliği Yardımcılığı, sonradan yerel sekreter kadrosu ile yıllar yılı çevirmenlik yaptım." (Kevenoğlu, 1990b: 1)

Abdi Kevenoğlu'nun biyografisine ilişkin edinebildiğimiz yegâne somut bilgiler bunlardan ibaret. Kevenoğlu'nun Türkiye'den Almanya'ya misafir işçi olarak gidişlerin başladığı 1961'den itibaren Almanya'da bulunduğunu ve yazdığı hikâyelerde de anlattığı üzere, Türk işçilerin yaşadığı türlü zorluklarda kendilerine çevirmen olarak yardımda bulunduğu için pek çok ilginç olaya şahitlik ettiğini söyleyebiliriz. Gerek yabancı bir ülkede, iki farklı kültürün temas ve çatışma noktalarında gözledikleri gerekse bir çevirmen olarak dille ve kelimelerle meslekî olarak içli dışlı bulunması gözlemlerini ifade etmek için Kevenoğlu'nu bir yol, bir mecra arayışına sevk etmiş olmalı. Bu mecralardan ilki, kendisinin de belirttiği gibi *Papağan Siyasal Mizah Mecmuası* ve burada yayımladığı hikâyeler... İkinci mecra da (yayımladığı ve/veya yayımlamadığı başka eserleri yoksa) düşüncelerini bir sözlük formatında ifade ettiği "Sözcüklerin Aynası"...

3 Şekil özellikleriyle *Sözcüklerin Aynası*

Abdi Kevenoğlu, "Sözcüklerin Aynası"nı yazma amacını şöyle açıklamış:

"Yaratıklar ikiyüzlüdür: Bir dışyüzleri, bir de içyüzleri. İnsanoglunun yarattığı sözcükler de öyle... Sözcükler lastiklidir, esnerler. Ne tarafa çekersen o tarafa yatabilirler, fakat sözcüklerin bir de

⁵ Milli Kütüphane Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü'ne bağlı olarak hizmet veren Toplu Katalog (<http://www.toplukatalog.gov.tr/>) veya satışa sunduğu kitap sayısı, makalenin yazıldığı günler itibarıyla on milyonu aşmış bulunan Nadir Kitap sitesinde (<https://www.nadirkitap.com/>), eserin ulaştığımız tek nüshası haricinde başka bir nüshasına rastlanmamaktadır.

⁶ Eserin künyesi şöyledir: Kevenoğlu, A. (1990). *Alamanya Alamanya*. İzmir, 85. s. Kitaptaki hikâyelerin başlıkları sırasıyla şu şekildedir: *Aşk Yuvası* (1-6. ss.), *Kaynanam Alamanya'da* (7-10. ss.), *Çekirdeksiz Hans* (11-15. ss.), *Hans Hergelesi* (16-17. ss.), *Alamanya'da Çarıkli Kurmaylarımız* (18-23. ss.), *Suçsuz Sabri* (24-27. ss.), *Durmuş Oğlu Dursun Alamanya'da* (28-43. ss.), *Gözlerin Ah Gözlerin!...* (44-48. ss.), *Meydan Savaşı* (49-51. ss.), *Geçiminiz Yerinde ise Seçim Ola* (52-54. ss.), *Ülkelerarası Eğlencemiz* (55-59. ss.), *Alaman Kurabiyeleri 1-Mariya (Maria)* (60-63. ss.), *2-Liza (Lisa)* (64-69. ss.), *3-Hanelore (Hannelore)* (70-74. ss.), *4-Urzula (Ursula)* (75-79. ss.), *5-Gabi (Gabi)* (80-85. ss.),

değişmeyen gerçek anlamları, özeri, özcükleri vardır. Bunları herkes hemen kavrayamaz. Ya aldırma ya üşenir. Biz bu denemede sözcükleri kurcaladık, gerçeğine, özüne varmağa çalıştık. Takdir okurların, ilgi duyanlarındır.” (Kevenoğlu, 1990a: II)

İzmir’de, 1990 yılının Şubat ayında yayımladığı bu sözlüğün, Kevenoğlu’nun emeklilik yıllarının bir verimi olduğunu düşünebiliriz. Kendisinin yaşayıp tecrübe ettiklerinden, başkalarının yaşadıklarını gözlediklerinden süze süze, damıta damıta özleştirerek kurduğu tarifler alfabetik sırayla dizilmiş, bu dizilişe bir sözlük kisvesi kazandırılmıştır.

“Sözcüklerin Aynası”, bir “Ön söz” ve 197 sayfadan oluşmaktadır.

Eserin her bir sayfasında yaklaşık 15, toplamda ise yaklaşık 3000 kelime tarif edilmiştir. “Lehçeti’l-hakâyî”ın 364, “Lugat-i Cedîde”nin 149 maddebaşı ihtiva ettiği düşünülecek olursa, bu, kendisinden önceki mizahî/aykırı sözlüklerle kıyaslanmayacak kadar yüksek bir sayıdır.

Sözlükte maddebaşları **kalın** ve tamamı küçük harflerle dizilmiş, önünde ve arkasında herhangi bir sıra numarası veya noktalama işareti kullanılmamıştır. Tarifler, maddebaşlarının alt satırında, soldan 1 santim girintili olacak biçimde yazılmaya başlanmıştır.

Her bir sayfada tek sütun bulunmaktadır.

4 Madde başlarıyla *Sözcüklerin Aynası*: İlgilenilen, dikkat çekilen, odaklanılan konular

Sözcüklerin Aynası’ndaki yaklaşık 3000 başlık büyük bir çeşitlilik göstermektedir. Bu eserde çiçekten böceğe, mesleklerden duygulara, sıfatlardan fiillere, eski dünyanın kelimelerinden yeni dünyanın kelimelerine, tarihten felsefeye dek çok geniş bir alanda kalem oynatılmıştır.

Sözlükte sıklıkla tekrarlanan şekle dayalı yapıları şöyle sıralayabiliriz:

- Her yeni harf, bir bölüm açılışı gibi düşünülmüş ve bölümler harfin tekrarlandığı tekerlememsi bir cümleyle başlatılmıştır.
 - a, A:** Alfabemizin ası, ağası. (Kevenoğlu, 1990a: 1)
 - e, E:** El el epenek, elden çıkan kepenek (oyununda). (Kevenoğlu, 1990a: 42)
 - g, G:** Gül güzelim, güller açsın gönlümün bahçesinde. (Kevenoğlu, 1990a: 53)
- İsim, fiil, sıfat, edat, birleşik kelime, ikileme, tamlama gibi her türden kelime sınıfı yapı maddebaşı olabilmektedir:
 - alışveriş:** Satıcının sefası, alıcının cefası, yaşamın gerekli vefası. (Kevenoğlu, 1990a: 6)
 - gibi:** Benzetme yaparken bulunmaz dibi. (Kevenoğlu, 1990a: 55)
 - görümce:** Kaynananın kaması. (Kevenoğlu, 1990a: 57)
 - güçlü:** Suçlunun süslüsü. (Kevenoğlu, 1990a: 58)
 - ılgıt ılgıt:** Rüzgârların mülayim tabiatlısı. (Kevenoğlu, 1990a: 68)
 - ıçgüveysi:** Dışta başına devlet kuşu konmuş, içte süt dökmüş kediye dönmüş papara yemekten ağzı yanmış emir kulu. (Kevenoğlu, 1990a: 69)
 - rastlamak:** Hoşlanılmayan bir şeye ya da birine, talihsizlik eseri olarak toslamak. (Kevenoğlu, 1990a: 138)
- Farklı dillerden kelimeler maddebaşı olabilmıştır:
 - akupunktur** (< Lat.): Altın iğneli doktor. (Kevenoğlu, 1990a: 5)
 - grizu** (< Fr.): Maden kuyularında yaşayan bir yeraltı canavarı. (Kevenoğlu, 1990a: 58)
 - harakiri** (< Jap.): Japonsefası da denilen bir deşmeotu. (Kevenoğlu, 1990a: 63)

- Zaman zaman aynı kökten gelen bir grup kelime peşpeşe maddebaşı olmuştur:
dişler: Ağız mağarasına sığınmış ezici, parçalayıcı haydut sürüsü. (Kevenoğlu, 1990a: 37 s.)
dişçi: Diş haydutlarını kovalayıp yaralayan ya da öldüren diplomalı diş polisi. (Kevenoğlu, 1990a: 37)
doğmak: Hanyayı Konyayı anlamak için iki kapılı dünya hanıma düşmek. (Kevenoğlu, 1990a: 37)
doğurmak: Dünyaya aç ağız açtırmak. (Kevenoğlu, 1990a: 37)
doğumevi: Bebeklerin “Neden beni dünyaya salyorsun?” diye analarına ağlayıp feryadı bastıkları yer. (Kevenoğlu, 1990a: 37)

Sözcüklerin Aynası'nda “insan”, üzerinde ısrarla ve çok çeşitli boyutlarıyla odaklanılan konulardan biridir.

- Abdi Kevenoğlu, sözlüğün muhtelif maddebaşlarında tarife “Gözünü sevdiğim insanoğlu...” kalıp ifadesiyle başlar ve çoklukla menfi bir düşünce serdeder:
atom: *Gözünü sevdiğim insanoğlunun* bulduğu püsküllü bela. (Kevenoğlu, 1990a: 9)
ay: *Gözünü sevdiğim insanoğlunun* ayak bastıktan sonra büyüğü güzelliğini yitiren zavallı uydu. (Kevenoğlu, 1990a: 9)
barış: *Gözünü sevdiğim insanoğlunun* büyük savaş hazırlığı. (Kevenoğlu, 1990a: 13)
füze: *Gözünü sevdiğim insanoğlunun*, bula bula bularak böbürlendiği, havaya fırlatıp fırdöndüğü, insanlık düşmanı havacıva. (Kevenoğlu, 1990a: 52)
- İnsan, bedenine ilişkin özellikleriyle ele alınmıştır:
baş: Canlıların kafası. Soğan başı kadar faydalı olmayı “kelle”. Faydalısı kafa, faydasızı mankafa, kurulup kasılan dümbelek, kalını kelek. (Kevenoğlu, 1990a: 13)
göz: Kaşla birlikte ava çıkan sultanların sultanı. (Kevenoğlu, 1990a: 57)
kulak: Beynin emrinde bir ulak. (Kevenoğlu, 1990a: 95)
- İnsan, karakter özellikleriyle ele alınmıştır:
durgun: Neşemi nasıl bulurum diye düşünen tedirgin. (Kevenoğlu, 1990a: 39)
duygusuz: Talihli kaygısız. (Kevenoğlu, 1990a: 40)
dürüst: Toplum batağında solmağa hükümlü çiçek. (Kevenoğlu, 1990a: 40)
kıskanç: Çok sıkıştıran kıskanç. (Kevenoğlu, 1990a: 87)
- İnsan, meslekleriyle ele alınmıştır:
başhekim: Hastahanenin süsü, doktorların süsbiberi. (Kevenoğlu, 1990a: 14)
doktor: Elinde resmen öldürme beratı bulunan ilaç simsarı. (Kevenoğlu, 1990a: 38)
eczacı: İlaçla birlikte para getirsin diye ilaçla ilgisi olmayan şeyler de satan modern bakkal. (Kevenoğlu, 1990a: 42)
fabrikatör: Kızları kapışılan ensesi kalın kimseler. (Kevenoğlu, 1990a: 47)
fotoğrafçı: Çene çehre okşayan çapkın esnaf. (Kevenoğlu, 1990a: 51)
- İnsan, kadın-erkek ilişkileriyle ele alınmıştır.
dizgin: Ev hanımlarının ellerinden tuttıkları kayış. (Kevenoğlu, 1990a: 37)
dul: Belleğini kaybetmiş evlenme delisi. (Kevenoğlu, 1990a: 39)
duvak: Güveyi heyecana düşürmek için gelinin kurduğu tuzak. (Kevenoğlu, 1990a: 39)
eş: Birbirine zorla uygun düşürülen çiftin teki. (Kevenoğlu, 1990a: 46)

“Sözcüklerin Aynası”, eğitimden sağlığa, hukuktan şehir hayatına, modern hayatın olumsuz etkilerinden ticarete dek insanın insanla ilişki içinde bulunduğu pek çok olgu hakkında eleştiri barındıran bir sözlüktür. Tenkit içeren tariflerin tamamında yoğun bir karamsarlık sezilmektedir. Üzerinde yaygın biçimde durulan ana başlıklar şunlardır:

- Eğitim hayatı tenkit edilmiştir:
 - derslik:** Öğrencilerin gözaltına alındıkları yer. (Kevenoğlu, 1990a: 34)
 - eğitim:** Öğretimle birlikte çocuk avına çıkan acımasız avcı. (Kevenoğlu, 1990a: 42)
 - fotokopi:** Okullardan kaynaklanan ve çok yaygın olan bir kopya türü. (Kevenoğlu, 1990a: 51)
 - papağan:** Öğretmenlerin okullarda üretmeğe savaştıkları kuşlar. (Kevenoğlu, 1990a: 128)
- Tıp camiası ve sağlık sektörü tenkit edilmiştir:
 - doktor:** Elinde resmen öldürme beratı bulunan ilaç simsarı. (Kevenoğlu, 1990a: 38)
 - eczacı:** İlaçla birlikte para getirsin diye ilaçla ilgisi olmayan şeyler de satan modern bakkal. (Kevenoğlu, 1990a: 42)
 - gidici:** Doktor çantasındaki keklik. (Kevenoğlu, 1990a: 55)
 - hasta:** Genellikle doktorların yediği bir pasta. (Kevenoğlu, 1990a: 64)
- Hukuk sistemi tenkit edilmiştir:
 - adliye:** Dağ gibi dava dosyalarının bön bön baktığı, hâkimlerin yorgunu düşüp bıktığı, mübaşirlerin sıtma görmemiş sesleri ile ortalığı yıktığı, avukatların kandırmaca sırttığı, boşanmağa gelen kadınların kırım kırım kırıtığı çıkmaz sokak. (Kevenoğlu, 1990a: 3)
 - af:** Suçlulara, katillere verilen resmi aferin. (Kevenoğlu, 1990a: 3)
 - avukat:** Davasını aldığı kimseye maval, hâkime masal ve martaval okuyan düzenbaz dilbaz. (Kevenoğlu, 1990a: 9)
 - islahevi:** Böyle çocukça suç mu olur diye çocukların kapatıldığı, ilerde dişe dokunur bir suç işlemlerini kolaylaştıran eğitim yeri. (Kevenoğlu, 1990a: 68)
- Ticaret hayatı tenkit edilmiştir:
 - dükân:** Alıcının kısıtıldığı kapan. (Kevenoğlu, 1990a: 40)
 - enflasyon:** Maliyenin, mal ve para babalarının, banka ve bankerlerin birlikte besledikleri korkunç bir hayvan. (Kevenoğlu, 1990a: 44)
 - etiket:** Tüccar, esnaf ve sosyetiklerin yalancı şahidi. (Kevenoğlu, 1990a: 47)
 - fabrika:** Havayı zehirlemek, işçileri sömürmek, alıcıyı kemirmek için ürün üreten bir ucube. (Kevenoğlu, 1990a: 47)
 - fatura:** Satıcının alıcıya okuduğu kurt masalı. (Kevenoğlu, 1990a: 48)
- Siyaset ve siyasetçiler tenkit edilmiştir:
 - birlik ve beraberlik:** Nutuk atıp nişangâhsız atanların dil persengi. Politika lâfazanının lâf salatasına saldırdığı baharat. (Kevenoğlu, 1990a: 17)
 - dokunulmazlık:** Kanun kuaförünün milletvekillerine sürdüğü krem. (Kevenoğlu, 1990a: 38)
 - politikacı:** Bir elinde yalan, bir elinde dolan, karıncaya vurduğum palan, kırk yerinden çektim kolan. (Kevenoğlu, 1990a: 135)
 - solcu:** Sağcının panzehiri olan bir zehir. (Kevenoğlu, 1990a: 151)
- Şehir hayatı tenkit edilmiştir:
 - ehliyet:** Sürücülerin evde unuttukları ya da hiç sahip olmadıkları gösterge. (Kevenoğlu, 1990a: 42)
 - gökdelen:** Gösteriş için göklere yükselmiş boy budalası. (Kevenoğlu, 1990a: 56)
 - fiyat:** Geçim denizinde köy adalarında kopup gelen, şehirlerde çoşan kaynaşan, büyük şehirlerde devleşen kocamanlaşan dalgalar. (Kevenoğlu, 1990a: 51)
 - otobüs:** Büyük kentlerden insanların dikine istif edildiği konserve kutusu. (Kevenoğlu, 1990a: 121)
- Modern hayatın insana olan olumsuz etkileri tenkit edilmiştir:
 - ekran:** Dost görünüp gözü ve kafayı esir alan düşman. (Kevenoğlu, 1990a: 43)
 - endüstri:** Olmasa da olur şeyler üreten, havayı suları kirleten, menfaat bağları ile bağlayıp titreten yüzkarası. (Kevenoğlu, 1990a: 44.)
 - enerji:** İnsanoğlunun zorla ortaya çıkardığı kaçak. (Kevenoğlu, 1990a: 44)

5 Tarifleriyle *Sözcüklerin Aynası*: Üslûp, söz sanatları, dil oyunları

Almanya'nın Bonn Büyükelçiliği'nde 1960-1980 yılları arasında çevirmenlik yaptığını belirttiğimiz Abdi Kevenoğlu dile, dil oyunlarına, kelimeleri eğip bükmeye yatkın ve kabiliyetli bir yazardır. Kelimelere karşı oluşan meslekî duyarlılığı, eğitimi ve çevirmenlik sebebiye birbirinden farklı konulardaki metinlerle temas etmiş olması bu beceriyi beslemiş ve geliştirmiş olmalıdır. “Filibit”, “filoksera” gibi böyle bir metinde rastlanması umulmayan kelimeleri tarif etmiş olması, buna delil olarak gösterilebilir:

filibit: Toplardamarlara dadanan bir bit. (Kevenoğlu, 1990a: 50)⁷

filoksera: Asmalarda dolaşan bir yaprak yosması. (Kevenoğlu, 1990a: 50)⁸

Kevenoğlu'nun tariflerinde tekraren kullandığı bazı üslup özellikleri şunlardır:

- Kelimenin son seslerinden yararlanarak, kafiyeli bir kelimeyle tarif etme:
 - dolunay**: İnsan ayağı bastıktan sonra gözleri **dolan ay**. (Kevenoğlu, 1990a: 38)
 - engel**: Dolan da gel diyen **çengel**. (Kevenoğlu, 1990a: 44)
 - gölge**: Güneşi inkâr eden **bölge**. (Kevenoğlu, 1990a: 57)
 - hasta**: Genellikle doktorların yediği bir **pasta**. (Kevenoğlu, 1990a: 64)
- Kelimenin kökündeki anlamdan yararlanarak tarif etme:
 - doğa**: Tabiat sözcüğünün yuvasını yapmağa yeltenen tüpbebek. (Kevenoğlu, 1990a: 37) (“doğmak-tüpbebek” ilişkisi kurulmuş)
 - dokunulmazlık**: Kanun kuaförünün milletvekillerine sürdüğü krem. (Kevenoğlu, 1990a: 38) (“dokunmak-krem” ilişkisi kurulmuş)
 - döner**: Ustasının ateşle, bıçakla vals yaptırdığı kat kat kesilen katmerli. (Kevenoğlu, 1990a: 39) (“dönmek-vals” ilişkisi kurulmuş)
- Kelimenin anlamında var olan biçimden yararlanarak, benzetme yoluyla tarif etme:
 - fildişi**: Dişlerin fili. (Kevenoğlu, 1990a: 50) (“fildişi”nin büyüklüğü ile “fil”in büyüklüğü arasında ilişki kurulmuş)
 - filika**: Gemicilerin umudu olan yavru. (Kevenoğlu, 1990a: 50) (“filika”nın küçüklüğü ile “yavru”nun küçüklüğü arasında ilişki kurulmuş)
 - gamze**: Erkekleri içine düşüren çukur. (Kevenoğlu, 1990a: 50) (“gamze”nin içinin oyukluğu ile “çukur”un içinin oyukluğu arasında ilişki kurulmuş)
- Kelimenin geçtiği bir deyimde atıfta bulunarak tarif etme:
 - diz**: Dövülen, kesilen, bağı çözülen kapaklı uşak. (Kevenoğlu, 1990a: 37) (“dizini dövmek”, “dizleri kesilmek”, “dizlerinin bağı çözülmek” deyimleriyle ilişki kurulmuş)
 - doğru**: Dokuz köyden kovulan eğri ve çarpık güzeli. (Kevenoğlu, 1990a: 37) (“doğru söyleyeni dokuz köyden kovarlar” deyimleriyle ilişki kurulmuş)
 - fırncı**: İnsanları adam etmek için fırın fırın ekmek çıkararak iyilikseven. (Kevenoğlu, 1990a: 49) (“kırk fırın ekmek yemek” deyimleriyle ilişki kurulmuş)
- Kelimenin ikinci anlamına atıfta bulunarak tarif etme:

⁷ **filebit – filibit – flebit**: *i.* (Fr. *phlébite* < Yun.) Toplardamarların iltihâbı. (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1. c., 962^a)

⁸ **filoksera**: [*l ince*] *i* (Fr. *phylloxéra* < Yun.) **1.** Bağ kütüklerini saran eklem bacaklı böcek, asma biti. **2.** Bu böceğin bağ kütüklerinde yaptığı hastalık: *Bağ, üzüm... İşte filoksera hepsini berbat etti ya* (Mehmet Rauf). (*Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, 1. c., 963^b)

donanma: Karadaki savaşlara gözü doymayan gözünü sevdiğim insanoğlunun denizlerdeki şenliği. (Kevenoğlu, 1990a: 38) (“Donanma”nın “deniz ordusu” ile “şenlik” anlamları arasında ilişki kurulmuş)

- Açık istiareler yoluyla tarif etme:

emzik: İnsanoğlunun insana çevirdiği ilk dalavere. (Kevenoğlu, 1990a: 44) (“emzik”, “dalavere”ye benzetilmiş)

eser: Bu dünyadan öbür dünyaya gidenlerin ayak izi. (Kevenoğlu, 1990a: 45) (“eser”, “ayak izi”ne benzetilmiş)

hasret: Çeke çeke zor bitirilen tesbih. (Kevenoğlu, 1990a: 63) (“hasret”, “tesbih”e benzetilmiş)

- İki aşamalı atıfta bulunarak tarif etme. Bu tür tarifler, bir nevi bilmece gibi çözümlenerek adım adım anlaşılmalıdır:

fazla mal: Az bulunur, göz çıkarmayan bir kuş. (Kevenoğlu, 1990a: 48) (Hem “fazla mal göz çıkarmaz” deyimine hem “göz çıkarma” ifadesinden hareketle göz çıkaran kuşlara atıfta bulunuyor.)

esrar: Keşlerin çekerek keşkülleştikleri keriz. (Kevenoğlu, 1990a: 45) (“Esrar-keş” kelimesindeki “çekmek” anlamına gelen Farsça “-keş” kelimesinin sesi ile esrar çektikten sonra gevşeyip yumuşayan kişilerin hâlini tasvir etmek için seçilen “keşkül” kelimesi arasında ses yakınlığına dayalı bir ilişki kurulmuş.)

6 Sonuç

“Mizahî/aykırı sözlük”ler her ne kadar içerdikleri kelimeleri alfabetik düzende sundukları için “sözlük” türü altında sınıflandırılırsalar da, tariflerinin kısalığı ve ele aldıkları malzemeyi nükteli ve düşünülmemiş bağlantılarla sunuşlarıyla başka bazı anlatım biçimleriyle de temaslıdır. Tariflerdeki şahsî düşüncelerin kısa, yoğun anlatımı *aforizmaları* andırmaktadır. Yine, bu tarifler, tıpkı *şîir* ve *bilmece*lerde olduğu gibi eşitliğin sol yanında dilin ortak kelimelerini kullanıyor olsalar bile onları alışılmadık, düşünülmelik yeni bağlantılarla ifade etmektedirler.

Türkçenin mizahî/aykırı sözlüklerinin geçmişi birkaç yüzyıl öncesine dek götürülebilir. Gazete köşelerinde tefrika edildiklerinden çoğunlukla kıyıda kalmış bazı küçük listeler, bütünlüklü, geniş hacimli bir eser olamayacak kısalıktadır.

Bu makalede ele aldığımız Abdi Kevenoğlu’nun “Sözcüklerin Aynası” adlı mizahî/aykırı sözlüğü, öncellerinden farklı olarak hayatın hemen her alanından kelimeyi barındıran, içerdiği yaklaşık 3000 kelimeyle bu türün Türkçedeki en geniş örneklerinden biridir.

Almanya’nın Bonn Konsolosluluğ’unda 1960-1980 yılları arasında çevirmenlik yapması haricinde hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadığımız Abdi Kevenoğlu, anılan sözlüğü ve “Alamanya Alamanya” adlı anılarından oluşan hikâye kitabını, muhtemelen kendi imkânlarıyla 1990 yılında yayınlamıştır. Her iki eserin de ikinci bir nüshasına, elektronik kaynaklarda rastlanamamıştır.

Bu sözlüğün eğitimi, dile ve çevresine duyarlı, gözlem gücü yüksek bir yazarın kaleminden çıktığı tariflerin incelenmesinden anlaşılmaktadır. Kevenoğlu, eğitim, sağlık, hukuk, ticaret, şehir hayatı ve kadın-erkek ilişkileriyle ilgili başlıklarda gördüğü yanlışlıkları ironik bir dille ifade etmiştir. Tariflerin biçimlenişinde pek çok farklı yol denemiş ve şunu ifade etmeli ki, düşüncelerini kendinden önceki mizahî sözlüklere kıyasla daha orijinal buluşlarla dile getirebilmiştir.

Eser yayınlanabilme imkânı bulunduğu takdirde, bu türün en seçkin örneklerinden birini kazanmış olacağımız muhakkaktır.

Kaynaklar

- Âli Bey (1962). *Lehçetü'l-hakaayık – Seyyâreler* (Külliyat II). (Haz. N. Hacıeminoğlu). Ankara: Dün-Bugün.
- Âli Bey (1974). *Lehçetü'l-hakâyık “Hakikatlerin Dili”* (Haz. Ş. Kutlu). İstanbul: Tercüman Gazetesi.
- Ayverdi, İ. (2005). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük I*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyatı.
- Çelebioğlu, A., Y. Z. Öksüz (1979). *Türk Bilmeceler Hazinesi*. İstanbul: Ülker.
- Fuzûlî (1958). *Fuzûlî Türkçe Divan*. (Haz.: K. Akyüz, S. Beken, S. Yüksel, M. Cumbur). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür.
- Kevenoğlu, A. (1990a). *Sözcüklerin Aynası*. İzmir.
- Kevenoğlu, A. (1990b). *Alamanya Alamanya*. İzmir.
- Kut, G. (2005). Yazmalar Arasında I: Mizahî Bir Lügat. *Yazmalar Arasında: Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları I*. İstanbul: Simurg Yayınları, s. 249-252.
- Kutlar, F. S. (2009). Lugat-i Mizah. *International Journal of Central Asian Studies*. Seoul: sy. 13, s. 401-439.
- Tuncer, H. (2021). Gözden Kaçmış Tefrika Bir Mizah Sözlüğü Hakkında: Lugat-ı Cedîde. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. sy. 69, s. 286-299.
- Yıldırım, T. (2006). *Lehçetü'l-Hakayık'ta Mizah Söylemi*. Ankara: Bilkent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Adres

RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi
Osmanađa Mahallesi, Mürver Çiçeđi Sokak, No:14/8
Kadıköy - İSTANBUL / TÜRKİYE 34714
e-posta: editor@rumelide.com
tel: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616

Address

RumeliDE Journal of Language and Literature Studies
Osmanađa Mahallesi, Mürver Çiçeđi Sokak, No:14/8
Kadıköy - ISTANBUL / TURKEY 34714
e-mail: editor@rumelide.com,
phone: +90 505 7958124, +90 216 773 0 616